

OSCAR WILDE

ÁLTUDOMÁNYOS TÜKÖRBEN

BOJTI ZSOLT

Lukács Nikolett:

Oscar Wilde élete, életműve, öröksége

Változó Világ, Budapest, 2018., 128 oldal, 6

(Változó Világ 52.) 6 €

Oscar Wilde-ot, az író, költő, drámaíró, esszéistát és önjelölt „génuszt” a tudományos diskurzus gyakran ellentmondásosságában látatja: franciabarát, Angliában élő, nemzeti érzésű író; katolicizmus felé hajló protestáns; házasságos homoszexuális; a szavak muzsikusa, a nyelv festője.¹ Wilde jelen van a populáris kultúrában is: élettörténetét és műveit továbbra is előszeretettel dolgozzák fel filmen és színpadon, gyakran utalnak rá a popzenében is. Wilde hazánkban is igen népszerű. Számítatlan, az életét és a műveit feldolgozó fordítás, kiadás és adaptáció került már a közönség elé.² Mi több, olyan kiadványok is napvilágot láttak, amelyek valószínűleg inkább a kutatókat érdekelhetik, például Tandori Dezső több kiadást megélt *Teleny*-fordítása vagy a *Dorian Gray* „cenzúrázatlan” verziójának fordítása Dunajcsik Mátyástól. Mindennek ellenére magáról Wilde-ról ritkán írt magyar szerző monográfiát.

Lukács Nikolett könyve mintha erre a hiányra kívánná reagálni. Érdekessége, hogy nem irodalmár, hanem jogász írta, így Wilde életéről, művei kiadásának körülményeiről és három, 1895-ben lezajlott bírósági tárgyalásáról szakszerű értekezést várnánk. Külön öröm, hogy nemcsak jogászoknak és irodalomároknak íródott, hanem tudományos ismeretterjesztő szándékkal a nagyközönséghez is szól. Bár Lukács azt állítja, több szakavatott kutató lektorálta írását, nem sok jót ígér, ha azt is megtudjuk, hogy mindössze három hónap alatt készült el a kézirattal.³

A kiadó szigorú formai követelményeinek megfelelően a pontosan 128 oldalas kötet hét részre, egyenként általában három fejezetre tagolódik. A részek lazán kapcsolódnak egymáshoz. A kötet Wilde életével és az életmű bemutatásával kezd, sok előreutalással a homoszexualitás XIX. századi történetének ezt követő bemutatására, majd visszatér Wilde életéhez, és az utókor értékelésével zárul. Zavaró, hogy egyes fejezeteknek látszólag semmi közük ahhoz a részhez, amelyben helyet kaptak.⁴ A kiadványban ráadásul rengeteg a helyesírási és központoszási hiba, elgépelte szó és határozott következetességgel hibásan írt tulajdonnév.

WILDE ÉLETE ÉS A (HOMO)SZEXUALITÁS TÖRTÉNETE

Lukács Nikolett csak elvétve vagy egyáltalán nem tünteti fel állításai forrását. Sejtene vélem, hogy a Wilde életét taglaló részek főként két monográfia összeállításából származnak: az egyik Richard Ellmann amerikai irodalomkritikus könyve (*Oscar Wilde*. Vintage Books, New York, 1987.), a másik Neil McKenna újságíró munkája (*The Secret Life of Oscar Wilde*. Cornerstone, 2002.). Egyik sem szerencsés választás a számtalan, ma már elérhető életrajz közül. Ellmanné sokáig nagy szakmai elismerésnek örvendett, azonban az elmúlt harminc évben rengeteg támadás is érte, többen is az ő állításai cáfolatával vagy helyesbítésével csináltak karriert.⁵ Lukács könyvének egyes részei mégis erre a munkára támaszkodnak. Döntését vélhetően befolyásolhatta, hogy Ellmann könyve alapján írták az *Oscar Wilde szerelmei* (1997) című film forgatókönyvét, mert mind a filmnek, mind a főszereplő Stephen Frynak nagy rajongója. Belátom, hogy könnyű engedni McKenna felettébb hatásvadász könyve csábításának is, hiszen

1 ■ Merlin Holland: Biography and the art of lying. In: Peter Raby (ed.): *The Cambridge Companion to Oscar Wilde*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

2 ■ Az utóbbi években: Micheál MacLiammóir egyszemélyes előadása *The Importance of Being Oscar* címmel az RS9 Színházban vagy Wilde *Bunbury*, *avagy Szilárdnak kell lenni* című vígjátéka a Karinthy Színházban.

3 ■ Lukács Nikolett: Oscar Wilde, a „viktoriánus celeb”. *Identitás*, 2018. július 4. <https://www.identitas.co/sing-le-post/2018/07/04/Oscar-Wilde-a-viktorianus-celeb>

4 ■ Pl. a „Játék a tűzzel” – A homoszexualitás a viktoriánus korban” című fejezet a *Tragédiák és vígjátékok* című részbe került, az „Oscar Wilde Magyarországon” pedig a *Kívételtség* címűbe.

5 ■ Az egyik kiemelkedő példa Horst Schroeder szerzői kiadású munkája: *Additions and Corrections to Richard Ellmann's Oscar Wilde*. Schroeder, Braunschweig, 1989. és 2002.

6 ■ Vö. McKenna: *Playing with fire (Oscar Wilde, 9. old.)* és Lukács: „Játék a tűzzel” (46. old.).

7 ■ Az anekdoták Wilde keresztapjáról, vö. Ellmann: *Oscar Wilde*, 11. old. és Lukács: 3–4. old.

8 ■ Ezt a megközelítést azonban már többen kritizálták, lásd H. G. Cocks: *Nameless Offences: Homosexual Desire in the 19th Century*. I. B. Tauris, London, 2003.; Charles Upchurch: *Before Wilde: Sex Between Men in Britain's Age of Reform*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 2009.

9 ■ Akkoriban magyarul is használták az „urning” szót; mára eltűnt a nyelvből.

10 ■ Legutóbb Ralph M. Leck: *Vita Sexualis: Karl Ulrichs and the Origins of Sexual Science*. University of Illinois Press, Urbana–Chicago–Springfield, 2016.

11 ■ Erről lásd David M. Halperin: *Forgetting Foucault. Representations*, 63. (1998), 93–120. old.

elképesztő mennyiségű forrás alapján spekulál Wilde titkos szexuális életéről. Miközben Wilde nemi életéről ír, munkájában a szexualitás témájának történeti beágyazottsága rendkívül sovány, néhol esetleges. Viszont ihletően hatott Lukács Nikolettire, aki a forrás megadása nélkül átvette tőle még az egyik fejezet címét (*Playing with fire – Játék a tűzzel*) is.⁶ A két forrás elegyítésének eredménye egy nem túl informatív, rövid életrajz, amelyben megmagyarázhatatlanul sokszor fordul elő William Butler Yeats neve, de sem az ismertett eseményekről, sem az előbukkanó nevekről nem derül ki, miért jelentősek. Az is előfordul, hogy Lukács tényként közöl egy spekulációt, mert elfelejtette elolvasni Ellmann lábjegyzetét.⁷

Az életrajz félbe is szakad, mert csak egy hárommal későbbi fejezet foglalkozik újra Wilde szexualitásával és pereivel – remek lehetőség, hogy a jogtörténész megcsillogtassa tudását. Lukács azonban összefüggéstelenül csapongva tárgyalja a homoszexualitás megítélését különböző korok és kultúrák történetében és szűkebb jogtörténetében. Nagy-Britannia XIX. századi jogtörténetéből kizárólag a homoszexuálisokat közvetlenül érintő törvény módosításokat említi (ezekből fordítás nélkül, angolul idéz), a jogesetek közül pedig csupán négy „ismertebb” ügy felületes leírását: egyet a század legelejéről és hármat az utolsó évtizedekből.⁸

Később elérünk végre Wilde jogi kálváriájához: érdekes módon a *Wilde v. Queensberry* (1895. április 3. – április 5.) alcím alatt esik szó mindhárom perről. A leírás egy nyílt forrású online enciklopédia minőségét sem éri el. Az első pert Queensberry márkija, Wilde szeretőjének az apja által írt névjegykártya robbantotta ki, amelyen Lukács fordításában ez állt volna: „Oscar Wilde-nak, a pózoló szomdomitának” (76. old.) A kártyán valójában ez állt: „For Oscar Wilde posing as a sodomite” [sic!]. A pontatlan fordítások azt jelzik, hogy a szerző nem veszi észre egyes szavak jogi jelentőségét, így kevéssé valószínű, hogy képes lenne a per lefolyásának pontos elemzésére. Ami láthatólag nem is célja, hiszen szakszerű

elemzés helyett inkább képzelt olvasója társadalmi érzékenységére apellálva a tárgyalásokról mint Wilde „ma már érthetetlen botrányáról” (99. old.) beszél, vagy épp így ír: „Szinte érthetetlennek tűnik a mai – főként európai – büntetőtörvények ismeretében ilyen súlyos büntetés kiszabása azért a cselekményért.” (30. old.)

A Wilde-ügy tárgyalásait záró ítéletet általában fontos fordulópontnak tekintik a homoszexualitás

történetében. A tágabb kontextusról a lehető leg-rövidebben annyit érdemes itt tudni, hogy a „szexuális modernizmus” a XIX. században jelent meg először a német ajkú Közép-Európában, majd kissé megkésve angol nyelvterületeken is, és több újonnan megalkotott szakkifejezéssel próbálta felvenni a harcot azokkal a „tradicionális” szavakkal, amelyekkel akkoriban a saját nemükhöz vonzódo férfiakról beszéltek. Ekkoriban alkotta meg például a német jogász, Karl Ulrichs az *Urning*,⁹ a magyar származású Kertbeny Károly pedig a *homoszexuális* szót.

E törekvések érdemi bemutatása azonban korántsem egyszerű, mivel a tudományos diskurzust évtizedekig beárnyékolta Michel Foucault-tól *A szexualitás története* (1976), amely teljesen figyelmen kívül hagyta a szexuális modernizmust, és csak a homo-

szexualitást patologizáló *scientia sexualis*ra fektetett hangsúlyt. Foucault munkáját azóta számos komoly kritika érte.¹⁰ Történeti pontatlanságai ellenére azonban továbbra is előszeretettel idézik szállóigévé vált mondatát, hogy a kutatók az egyébként megalapozatlan állításukat vindikálják ebben a témában.¹¹ Lukács is ebbe a hibába esik; mi több, pontatlanul idézi fel Foucault állítását: „[a] homoszexuális – ahogy Foucault nevezi – már embertípus, nem szodomita, akit üldözendőnek tekintettek.” (49. old.) Foucault a szodomitát mint átmeneti aberrációt és a homoszexualitást mint embertípust állította párhuzamba Carl Westphal német orvos kapcsán, aki 1869-ben írta meg – két páciens alapján megalkotott – elméletét az „ellentétes szexuális érzésről”, és *nem* a homoszexualitásról. Közvetlen kapcsolat így Wilde

közegével nem sok van. Foucault jelentőségét tovább firtatva Lukács – tévesen – még a *queer* fogalmat is neki tulajdonítja.

A tágabb kontextus feltárása értelemszerűen elkerülhetetlen. Lukács Nikolett kísérletet is tesz a saját nemükhöz vonzó férfiakra használt korabeli terminusok felsorolására. („A »görög szerelmet« gyakorlókat a korabeli források többféle meghatározással illették, leggyakrabban a »mollies«, »margeries«, »poufs«, később a »sodomites«, »inverts«, »Uranians«, majd kialakultak a »homosexual«, »third gender« és a »gay«, »queer« szavak. Az utóbbi kettő természetesen a XX. század »szüleménye.« [67. old.] A felsorolás azonban önmagában nem túl informatív, hiszen a valójában különböző korszakokból és nyelvterületről származó kifejezéseket a szerző nem magyarázza, és magyarisítással nem is próbálkozik. Mi több, hibásan „harmadik gendernek” mondja a „harmadik nem” (*third sex*) szakterminust, pedig a *gender* az akkori orvos- és társadalomtudomány szótárában még nem létezett. Az sem lett volna egyébiránt érdektelen, hogy ezek a kifejezések mikor léptek be az angol nyelvbe, ha már Wilde kontextusáról esik szó, de erre nem kerül sor.

ÉLETMŰ ÉS ÖRÖKSÉG

Az életmű bemutatása félbeszakítja Wilde életrajzát. A művek ismertetésében sem időrendi, sem műfaj szerinti rend nem érvényesül, a szerző helyett a „bűn” fogalmát ajánlja fel sorvezetőként az olvasónak. Összehasonlító elemzést nem kapunk; Lukács, bár többször utal rá, a korabeli angol társadalom bemutatására nem vállalkozik. A bűn fogalmát pedig nem helyezi kultúrtörténeti kontextusba, noha az emlegetett „konvencióknak” és Wilde velük folytatott küzdelmének megértéséhez elengedhetetlen volna a bűn (*vice*), az erkölcsi erény (*virtue*) és a társadalmi normákhoz való ragaszkodás (*respectability*) Viktória-kori kapcsolatának meghatározása.¹² A kultúrtörténeti kontextus hiánya azért is zavaró, mert a szerző ismétlődően utal a fontosságára; mint mondja, majd csak a „munka későbbi részében”, „később ismertet[em]”, az „V. fejezetben [mutatja be]” (16. old.). Ez a rész így kimerül a cselekmények pontatlan ismertetésében, hozzácsatolva a szerző beszámolóját a maga olvasói élményéről.

Itt két fontos kérdést kellene megválaszolni. Mennyiben hasonlíthatók össze a bűn említett megjelenései Wilde különböző jellegű írásaiban (kritikai írás, levél a börtönből, szépirodalom, azon belül: gótikus regény, mese, lírai művek); és Wilde életművét tekintve mennyire reprezentatív a bűn szó keresése és felmutatása ebben a pár kiválasztott műben? A választ később Lukács szó szerint inkább az olvasó fantáziájára bízva, mondván, „legfeljebb az olvasó képzeletében mélyülhet el a kor erkölcsait illetően” (43. old.).

Előkerül a homoszexuális tárgyú irodalom is: a *Dorian Gray arcképe* mellett annak „cenzúrázatlan”

változata is és a *Teleny* című, Wilde-nak tulajdonított erotikus regény, továbbá a feltételezések szerint általa is olvasott *The Sins of the Cities of the Plain* című pornográf regény.¹³ Kontextualizálásuk elmarad, a kiadás jogi körülményeiről is csak egy későbbi fejezet ír, de ott is pontatlanul, és nem magyarázza meg a cenzúra fogalmát vagy eljárását. Pedig épp ez az érdekes az egészben: az obszcenitás 1857-es definícióját értelmező 1868-as eljárás nem a szöveg tartalmába, hanem árusításába és köröztetésébe kötött bele.¹⁴ Lukács bemutatja az általa Uránik Társaságának nevezett alkotói csoport homoszexuális tárgyú szépirodalmi munkásságát. A közölt magyarisítás két szempontból is félrevezető. Egyrészt – ahogy a szerző meg nem nevezett forrása, Matthew Kaylor is írja – igen ritkán lehet ezen költők és írók között valóságos ismeretséget kimutatni,¹⁵ így téves rájuk egy kitalált tulajdonnévvel mint társaságra utalni. Másrészt lehet-e az angol *Uranian* szót „uráni”-nak fordítani? Bár Kaylor erősen vitatja, hogy az angol kifejezés a német *Urning*-ből származik, ne feledjük, hogy Wilde egy magánlevelében a német pszichopatológiára panaszkodik,¹⁶ és hogy egy ismerőse, John Addington Symonds – akinek a *Uranian* szó népszerűsítése köszönhető – találkozott is Ulrichsszal, aki személyesen és tudományosan is nagy hatással volt rá.¹⁷ Így nem zárhatjuk ki, hogy az angol *Uranian* Ulrichs „*Urning*”-jából származik, amelyet magyarra *urningként* volt szokás fordítani.¹⁸ Bár ezt a kérdést nem itt kell eldönteni, annyit leszögezhetünk, hogy Lukács a homoszexualitás XIX. századi történetében bizonytalanul tájékozódik – mondhatni, a sötétben tapogatózik.

12 ■ Lásd Mike Huggins: *Vice and the Victorians*. Bloomsbury Academic, London, 2016.

13 ■ Hozzáteszem, a regény alcímére Lukács (*The Recollections of a Mary-Ann*) rosszul emlékezik (*Confessions of a Mary-Anne*). Továbbá azt állítja, hogy a regényt egy ún. „Jack Soul” adta közre. Az elbeszélő neve valóban Jack Saul, azonban a feltételezések szerint William Lazenby közölte a James Campbell Reddie és/vagy Simeon Solomon által írt szöveget. Vö. Matt Cook: *London and the Culture of Homosexuality, 1885–1914*. Cambridge UP, Cambridge, 2003. 19. old.; Peter Mendes: *Clandestine Erotic Fiction in English 1800–1930*. Scolar Press, Aldershot, 1993. 216. old.; Wolfram Setz: Introduction. In: uó (ed.): *The Sins of the Cities of the Plain*. Valancourt Books, Kansas, 2013. vii–xxv. old.

14 ■ Peter D. McDonald: Old Phrases and Great Obscenities: The Strange Afterlife of Two Victorian Anxieties. *Journal of Victorian Culture*, 2008. 2. szám, 294–302. old.

15 ■ Michael Matthew Kaylor: *Secreted Desires – The Major Uranians: Hopkins, Pater and Wilde*. Masaryk University, Brno, 2006. viii. old.

16 ■ Joseph Bristow: „A complex multiform creature”: Wilde’s sexual identities. In: Peter Raby (ed.): *The Cambridge Companion to Oscar Wilde*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

17 ■ Leck: *Vita Sexualis*, 126–127. old.

18 ■ A századfordulós magyar szövegek mellett lásd Csehy Zoltán: Szodómia, tribádia, homoszexualitás, gay, leszbikus-ság, queer – történeti-nevezéktani tartományfelmérés. *Szodoma és környéke*. Kalligram, Pozsony, 2014.

19 ■ Harcsa Borbála – Varga Kinga: Oscar Wilde élete, életműve, öröksége. *A Kihagyhatatlan Blog*, 2018. június 18.

A könyv főtémájához megszámlálhatatlan magyarázatlanul hagyott terminus vagy gondatlanul tálat érvelés és történeti áttekintés után érünk el: a Wilde örökségét a popkultúrában vizsgáló *Wilde és az utókor* című részt a látszólagos összefüggéseket sejtető alcímek ellenére lehetetlen érdemben összefoglalni. Az eddig átfogó rendező elemként alkalmazott témák – a bűn és a szexualitás – itt már nem érvényesülnek, ennél fogva a Wilde-adaptációk vagy a Wilde életét feldolgozó művek tárgyalása egyáltalán nem válik a kötet organikus részévé. A zenei, színházi, filmes és képzőművészeti példák bemutatásához nem társul elemzés, így a jelentőségükre nem derül fény. Ez a rész leginkább egy internetes filmadatbázisból lefőltözött stáblisták összeollózására emlékeztet.

ÁLTUDOMÁNYOS TÜKÖR

Lukács Nikolett jogász és jogtörténész, amolyan „hétvégi sofőr” az irodalomtudományban. Természetesen nem feltétlenül mérvadó, hogy irodalmár-e a szerző. Ez a könyv nem is tartalmaz alapkutatósi eredményeket. Egy tudományos ismeretterjesztő munkától talán nem is várható el úttörő kutatás, az viszont igen, hogy a megfelelően feltüntetett, megbízható források feldolgozásával helytálló tényeket rendezzen koherens egészé. Csakhogy Lukács Nikolett kritikai érzékenység nélkül, *argumentum ad passiones* érvel. Műelemzés helyett csak a saját olvasási élményeivel szolgál. Wilde életművét egyfajta romantikus írói eszmény megtestesüléseként fogja fel, a szövegen Wilde-dal együtt dolgozó írók és szerkesztők tevékenységét szinte teljesen figyelmen kívül hagyva. Jó példa erre a *Dorian Gray* úgynevezett „cenzúrázatlan” változatáról szóló rész, amelyet érdemes hosszabban idézni:

„A bűn másik oldala természetesen saját korában a nem leplezett homoszexuális vonzalom bemutatása, melyet a szerző jócskán megváltoztatott, az eredeti változat pedig valószínűleg el is tűnt, csupán egy kevésbé cenzúrázott változatát adták ki 2011-ben Nagy-Britanniában, majd 2014 folyamán hazánkban is, Dunajcsik Tamás fordításában. A bővített verzió mintegy 500 többletszót tartalmaz, melyek kendőzetlenebbül utalnak a három férfi közötti homoerotikus kapcsolatra. Dunajcsik Tamás hozzáteszi, hogy Wilde később a könyvváltozathoz írt új fejezeteket készített (amíg az első 13 fejezetből áll, ez a harmadik már 25-ből) s a korábbiaknál jóval többet foglalozik a regény legnépszerűbb figurájával, az aranyköpést aranyköpésre halmozó Lord Henry Wottonnal.” (19. old.)

Nem tudni, milyen eredeti változatról van itt szó. A „cenzúrázatlan” *Dorian Gray* az a gépirat, amelyet Wilde a *Lippincott's* magazin szerkesztőjének, J. M. Stoddartnak küldött – ennél „eredetibb” verziót

nem ismerünk (az időrendet tekintve pedig nem nevezhető „kibővített verzióknak”). Az 1890-ben, folytatásokban közölt 13 fejezetet nem a szerző, hanem – egy esetleges botránytól félve – főként a szerkesztő módosította. Ezt a szöveget 2011-ben a Harvard University Press adta ki, amelyet Nicholas Frankel bevezetőjével együtt 2014-ben Dunajcsik Mátyás fordított magyarra. Ebből a bevezetőből derül ki, hogy a 13 fejezetből álló két, már ismert verzióhoz képest az 1891-ben kiadott könyv több fejezetet tartalmaz. Ez 20 fejezetből áll – 25 fejezetből álló *Dorian Gray* nem létezik. Sok hasonlóan téves állítást fogalmaz meg a szerző többek közt a *Teleny* című erotikus regényről is.

Irodalmárok és jogászok számára egyértelmű, hogy Lukács Nikolett könyve elképesztő mennyiségű pontatlan vagy egyenesen hibás leírást tartalmaz. A laikus olvasót pedig a szerkezeti problémák, az egymást erő érvelési hibák és a kontextus mellőzése zavarhatja. Manapság, a *vanity press*, *fake news* és *pseudo-science* térnyerése idején sokszor emlegetjük a megfelelő minőségű tudományos ismeretterjesztés fontosságát. Wilde ebben a könyvben az áltudománynak esett áldozatul. Szerzője pedig a jog és irodalom határterületén folytatott kutatói és oktatói tevékenysége mellett máris a következő – E. M. Forsterről, Dickensről, Yeatsról, Stokerről és Byronról szóló – könyvén¹⁹ gondolkodik. □